

BİR SERBEST DÖNÜŞÜM HİKAYESİ: TÜRKİYE TARIMI

Burhan Özalp

Araş. Gör., Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Adana
e-posta: burhanzalp@gmail.com

ÖZET

Tarım politikalarında 1980 sonrasında başlayan serbestleşme süreci 2000'li yıllarda en üst seviyesine çıkmıştır. Bu süreçte Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Birliği (AB), Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) Türkiye tarım politikalarının serbestleşmesine hep birlikte katkıda bulunmuşlardır. Türkiye bu kurum ve kuruluşların kapısını her çaldığında tek bir reçete ile karşılaşmıştır: Serbest Piyasa. Tarım politikalarındaki hızlı serbestleşme etkisini makro değişkenlerde son 15 yılda (2002-2017) sert bir şekilde göstermiştir. Bitkisel üretim açısından dünya tohum pazarının %76'sı, bitki koruma ilaçları pazarının %95'i, kimyevi gübre pazarının da %41'i bu alanlarda söz sahibi 10 firma tarafından kontrol edilmektedir. Dolayısıyla tohum, tarım kimyasalları ve gübre fiyatları bu firmalar tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle girdi maliyetleri üreticiler aleyhine gelişmektedir. Son 15 yılda buğday fiyatı %241 artarken mazot fiyatı %331, gübre (20.20.0) %254 artmıştır. Bunun sonucunda 1 kg buğday ile 2003 yılında 0,24 lt mazot, 1,19 kg gübre alınırken 2017 yılında 0,19 lt mazot, 0,88 kg gübre alınabilmiştir. Ayrıca tarım politikalarındaki serbestleşme nedeniyle çiftçiler ürün-girdi piyasasını kontrol edenlere karşı yalnız kalmıştır. Dolayısıyla çiftçiler tarımsal üretimi devam ettirebilmek için bankalara daha fazla borçlanmıştır. Tüm bu gelişmeler, tarımda istihdam ve kırsalda yaşayan nüfus oranlarının düşmesine ve tarım alanlarının daralması gibi makro sorunlara neden olmaktadır. Bunların sonucunda ciddi bir gıda güvenliği ve güvenliği probleminin yaşanması kaçınılmazdır. Bu çalışmada tekellerin ve onların temsilcisi kurumlar aracılığı ile Türkiye'de meydana gelen tarımsal dönüşüm kamucu bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Tarım politikası, serbestleşme, tekelleşme, Türkiye

A FREE TRANSFORMATION STORY: AGRICULTURE OF TURKEY ABSTRACT

The liberalization process, which began in agricultural policies after 1980, reached its the highest level in the 2000s. In this process, the World Bank (WB), the International Monetary Fund (IMF), the World Trade Organization (WTO), the European Union (EU), multinational corporations (MNCs) have contributed to all together the liberalization of Turkey's agricultural policies. Turkey has encountered a single prescription whenever it knocks the door of these institutions and organizations: Free market. In the last 15 years (2002-2017), the effect of rapid liberalization in agricultural policies has shown harshly in macro variables. In terms of plant production, 76% of the world seed market, 95% of the plant protection medicines market and 41% of the chemical fertilizer market are controlled by 10 companies who have a say in these areas. Accordingly, seed, agricultural chemicals and fertilizer prices are determined by these companies. Therefore the input costs are developed against the producers. In the last 15 years, the price of wheat increased by 241% while the diesel price 331%, fertilizer (20.20.0) rose to 254%. As a result, with 1 kg of wheat was obtained 0.24 Lt diesel, 1.19 kg fertilizer in 2003, was received 0.19 Lt diesel, 0.88 kg of fertilizer in 2017. In addition, due to liberalization in agricultural policies, farmers are alone against those who control the product-input market. Therefore farmers owe more to banks to sustain agricultural production. All these developments lead to macro problems such as employment in agriculture and the decline of population rates in the countryside and narrowing of agricultural areas. As a result of these, it is inevitable that a serious food assurance and safety problem is experienced. In this study, the agricultural transformation that occurred in Turkey by means of monopolies and their representative institutions was evaluated from a point of view.

Keywords: Agricultural policy, liberalization, monopolization, Turkey

Diş ticarete korumacılığı savunan, 16. ve 17. yüzyılda etkili olmuş olan Merkantilistlere ilk eleştiriler dış ticarete serbestleşmeyi savunan Fizyokratlardan gelmiştir (Dağdemir, 2009; Yılmaz, 2010). Klasik serbest dış ticaret teorisinin gelişmesine Adam Smith, David Ricardo'nun önemli katkıları olmuş fakat serbest ticaret kuramını asıl geliştiren ve daha fazla savunan Alfred Marshall (Reel Maliyet Teorisi), Goettfried Haberler (Alternatif Maliyet), Eli Hecksher ve Bertil Ohlin (Faktör Donatımı Teorisi) gibi Neo-Klasiklerin olduğu görülmektedir (Işın, 1998). Serbest ticareti savunan görüşleri eleştiren ve korumacılığı savunan görüşler de olmuştur. ABD'de Hamilton ve Carey, Almanya'da List yeni sanayileşen bir ülkenin

tiren ve daha fazla savunan Alfred Marshall (Reel Maliyet Teorisi), Goettfried Haberler (Alternatif Maliyet), Eli Hecksher ve Bertil Ohlin (Faktör Donatımı Teorisi) gibi Neo-Klasiklerin olduğu görülmektedir (Işın, 1998). Serbest ticareti savunan görüşleri eleştiren ve korumacılığı savunan görüşler de olmuştur. ABD'de Hamilton ve Carey, Almanya'da List yeni sanayileşen bir ülkenin

dış ticarete serbestliği savunan bir politikanın yerine koruyucu politikaları savunması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Manoilescu ve Hagen de henüz sanayileşmemiş ülkelerin yapısal özelliklerinden ötürü serbest dış ticaret koşullarında diğer ülkelerle yarışamayacaklarını vurgulamışlardır. Keynes'in görüşleri de, Robinson gibi iktisatçılarda ülkede istihdam yaratma amacıyla koruyucu bir dış ticaret politikası izlenebileceği düşüncesini uyandırmıştır (Yılmaz, 2010). Mrydal, Singer, Prebish ve Nurkse gibi iktisatçılar, az gelişmiş ve ekonomisi tarıma dayalı ülkelerin sanayileşmiş kapitalist ülkeler ile yaptıkları serbest ticaretten olumsuz etkilendiği sonucuna varabilmişlerdir (Işın, 1998).

20. yüzyılın başında yeniden yükselmeye başlayan korumacılık ilk önce Birinci Dünya Savaşı, sonrasında 1929 büyük dünya ekonomik bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı ile hızlanmıştır (Şahinöz, 1996). Korumacı eğilimlerin artması dünya ticaretinin daralmasıyla sonuçlanmış, bu da ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki görüşlerin yeniden yüksek sesle dile getirilmesine neden olmuştur. 1944 yılında toplanan Bretton Woods Konferansı'nda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının (DB) yaratılması kararı alınmıştır. Adı geçen kuruluşlardan birincisinin işlevi uluslararası para sisteminin düzenlenmesi ve gözetimi, ikincisinin işlevi ise savaşın yol açtığı tahribatın giderilmesi ve orta ve uzun vadeli yatırımların istenen alanlara yönlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Uluslararası ticarete ilişkin kuralların uygulanmasını ve dünya ticaretinin serbestleştirilmesini sağlamak amacıyla yenedünya düzeninin üçüncü temel taşının Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) olması tasarlanmıştır. Ancak, ITO girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve geçici bir anlaşma özelliği taşıyan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) 1947 yılında kabul edilmiş ve 1948 yılında uygulanmaya konmuştur (Ongun, 1996). GATT kapsamında 1947 ile 1979 yılları arasında yedi adet tarife indirim görüşmesi yapılmıştır. Son olarak ise, 1986 yılında başlayan ve 1994'de sona eren en önemli ve en uzun görüşme olan Uruguay Turu gerçekleştirilmiştir. Uruguay Turu Fas'ın Marakeş kentinde imzalanan Marakeş Protokolü ile kapanmış ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurulmuştur. DTÖ, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde organize edilmesi ve denetlenmesi görevini üstlenmiştir (Işın, 2005).

Tarım nüfusun beslenmesini sağlamanın yanı sıra milli gelire, istihdama, dış ticarete, tarıma dayalı ve tarıma bağlı sanayiye yaptığı katkıdan dolayı stratejik bir sektördür. Bu nedenle tarım sektörü, farklı gelişmişlik düzeylerindeki ülkelere çok uzun yıllardan bu yana gerek iç destekler ve ihracat sübvansiyonları gerekse gümrük tarifeleri ve çeşitli tarife dışı engellerle korunmuş ve desteklenmiştir. Bu nedenle de uluslararası ticareti serbestleştirmek için GATT kapsamında yapılan görüşmelerde, tarım ticaretinin serbestleştirilmesi konusu genel anlamda bir istisna olarak kalmıştır. Fakat tarım alanında uygulanan korumacı politikalar 1980'li yıllar-

la birlikte tartışmaya açılmış ve tarım ticaretinde serbestleşmeyi savunan düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarım sektörü, Uruguay Turu sonrası GATT'ın yerini alan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) çerçevesinde imzalanan ve 01 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe giren Tarım Anlaşması (TA) ile serbestleşme sürecine girmiştir. Tarım ürünleri üretim ve ticaretinin serbest rekabet koşullarında yürütülmesi için DTÖ Tarım Anlaşması'nda (TA) pazara girişte tarife indirimlerinin yapılması, iç desteklerin ve ihracat sübvansiyonlarının azaltılması talepleri üç önemli önlem olarak belirlenmiştir. (Özalp ve Ören, 2014).

Tarım politikalarında ve diğer alanlarda serbestleşme uygulamaları Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Birliği (AB), Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Çok Uluslu Şirketler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin ulusal tarım politikalarını belirleyen önemli düzeyde uluslararası ilişkilerden etkilendiği kabul gören bir görüştür (Demirdöğen ve Olhan, 2017). Özellikle, Aydın (2010), Özkaya ve ark. (2010), Uluslararası kuruluşlar ile yapılan anlaşmaların tarım politikalarını serbestleştirdiğini, böylelikle yurt içi tarım piyasalarının ÇUŞ'lere açıldığını ve bu kuruluşların piyasalarda tekelleşerek küçük üreticileri tasfiye ettiğini belirtmektedir (Demirdöğen ve Olhan, 2017). Bu tespiti destekleyen bir durum ise bitkisel üretim açısından dünya tohum pazarının %76'sı, bitki koruma ilaçları pazarının %95'i, kimyevi gübre pazarının da %41'i bu alanlarda söz sahibi 10 firma tarafından kontrol edilmesidir (ETC Group, 2013).

Bu çalışmanın amacı, tekellerin ve onların temsilcisi kurumlar aracılığı ile Türkiye'de meydana gelen tarımsal dönüşümü kamucu bir bakış açısıyla değerlendirmektir.

1. TÜRKİYE TARIM POLİTİKASININ GELİŞİMİ

Günümüzde uygulanan tarım politikası geçmişten günümüze birçok değişiklik geçirmiştir. Türkiye tarımında yaşanan tarımsal dönüşümü daha iyi anlamak için Türkiye tarım politikasının gelişimine kısaca göz atmakta fayda bulunmaktadır.

1.1. 1923-2000

Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Dünya Savaşında verilen Kurtuluş Savaşı sonucu kurulması, kuruluş aşamasının neredeyse hemen sonrasında İkinci Dünya Savaşının patlak vermesi ve o dönemlerde gerek ülke nüfusunun gerek ekonominin köylülük tarafından belirlenmesi durumu devletin, tarım politikalarında müdahaleci ve Milli Koruma Kanunu aracılığıyla sert politikalar uygulamasına neden olmuştur. Türkiye 1960'lar ile birlikte "Planlı Kalkınma Dönemine" girmiştir. Buna bağlı olarak diğer alanlarla birlikte tarım alanında uygulanacak politikalar Beş Yıllık Kalkınma Planlarına göre belirlenmiştir. Bu dönemde, dünyada gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de temel ekonomik kalkın-

ma stratejisi olarak "ithal ikameci politikalar" yoğun bir şekilde uygulamıştır. Kamu sektörü, bazen maliyetlerin altında fiyatlandığı temel girdilerde özel sanayinin ve (yapay gübrede olduğu gibi) tarımın girdi ihtiyacını ucuzlaştırmaya çalışmış, bu kapsamda özellikle kimyasal gübrenin hem yerli üretimi hem de tüketimi teşvik edilmiş, bu politikalar ekonominin temel dengelerine ve bölüşüm ilişkilerine özel damgalar vurmuştur. Planlı dönemin başlamasıyla devlet, özellikle 2000'li yıllara değin ülkenin ekonomi politikalarında serbestleşmenin önünü açan 1980 24 Ocak kararları, 1980 Eylül Askeri Darbesi ve 1994 5 Nisan kararlarına rağmen Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) aracılığı ile tarımsal ürün ve girdi piyasalarında etkili olmaya çalışmıştır (Özdemir, 1989; Pamuk, 1999; Kazgan, 1999; Yavuz, 2000; Köymen, 2007; Boratav, 2009; Önal, 2010; Özel, 2011; Oral, 2013; Demirdöğen ve Olhan, 2017). Bu kapsamda 2000'li yıllara kadar, yapısal önlemler dışında ürün fiyat destekleri ile girdi ve kredi sübvansiyonları ağırlıklı olarak kullanılan destekleme araçları olmuşlardır. 1932 yılında buğday ile başlayan destekleme alımlarına konu olan ürün sayısı 1980 yılında 24, 1992 yılında 26'ya kadar çıkmıştır. Gübre başta olmak üzere, yem, tohum, tarımsal ilaç sübvansiyon uygulanan başlıca girdilerdir (Abay ve Ark., 2017).

1.2. 2000'den Günümüze

1995 sonrasında DTÖ Tarım Anlaşması (TA) uygulamaları, AB Ortak Tarım Politikası (OTP)'na uyum süreçleri, IMF ve DB ile yapılan anlaşmalar, ÇUŞ'lerin hükümetlerle girdikleri ilişkiler Türkiye'nin tarım politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Buna bağlı olarak Türkiye'de tarım politikaları 2000'li yıllarda hızlı bir serbestleşme sürecine girmiştir.

DTÖ tarım müzakerelerinde Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) korumacılığı ağır eleştiriler almıştır. OTP'de serbestleşme yönünde reformlar yapılmıştır (Özalp ve Ören, 2014; Günaydın, 2009). Avrupa Birliği de yeni aday ülkelerin tarım politikalarını kendi OTP'sine göre şekillendirmeye çalışmıştır. AB'ye aday olan Türkiye de buradan tarım politikaları açısından payına düşeni almıştır. Türkiye ile IMF arasında Aralık 1999'da imzalanan Stand by Anlaşması ve bu çerçevede yazılan niyet mektuplarında tarımla ilgili birçok taahhüt verilmiştir. 1999-2008 döneminin aralıksız IMF birlikteliğiyle geçirildiği değerlendirildiğinde bu taahhütlerin belirleyiciliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, niyet mektuplarına dağılan IMF tarım taahhütleri, aşağıdaki biçimde gruplandırılabilir (Günaydın, 2009).

- Mevcut destekleme sisteminin elemine edilerek, doğrudan gelir desteğine geçilmesi,
- Ziraat Bankası'nın sübvansiyonlu tarım kredi sisteminin son verilmesi,
- Destekleme alım fiyatlarının dünya borsası fiyatlarına göre belirlenmesi,

- Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin yeniden yapılandırılması
- Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (TŞFAŞ), Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR) ve Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş. Genel Müdürlüğü'nün (TEKEL) özelleştirilmesi
- Tütün ve Şeker Yasalarının çıkarılması

IMF ile yapılan anlaşmayı takip eden süreçte Türkiye'nin iç destek politikası, 2001 yılında başlatılan ve 2001 ile 2008 yılları arasında uygulanan Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP), 2004 yılında çıkartılan 2006-2010 yıllarını kapsayan Tarım Stratejisi ve 2006 yılında çıkartılan Tarım Kanunu doğrultusunda değişikliğe uğramıştır.

TRUP Dünya Bankası (DB) tarafından desteklenmiştir (OECD, 2011). TRUP'un DB'ye sunulmasının nedeni Türkiye'nin IMF'ye verdiği tarım taahhütlerinin finansmanında kullanılmak üzere kredi temin etmek istemesi olmuştur (Günaydın, 2009).

Bu reform kapsamında tarımla ilgili dört temel alanda değişiklik yapma kararı alınmıştır (OECD, 2011):

- Bütçeden finanse edilen ürün müdahale alımlarını azaltmak,
- Fiyat desteği, kredi ve gübre sübvansiyonlarını aşamalı olarak kaldırmak ve bunları çiftçiler için tek tip bir hektar başına ödemeye dayalı, daha az yanıtıcı bir doğrudan gelir desteği (DGD) ile değiştirmek,
- Tarımsal üretim, işleme ve pazarlamadan devletin doğrudan desteğini çekmek,
- Çiftçilere tek seferlik geçiş destekleri sağlamak.

Alınan kararlara bakıldığında, TRUP doğrudan DTÖ'nün isteği üzerine yapılmasa da DTÖ'nün tarım ticaretini serbestleştirme amacıyla paralellik taşıdığı görülmektedir.

TRUP altında, 2002 yılında Ulusal Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) oluşturulmuş ve yukarıda belirtilen reform programını uygulamak amacıyla, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin (TSKB) yeniden yapılandırılması için gereken teknik ve mali destek sağlanmıştır. Reform çerçevesi içinde 2002 yılının sonunda dolaylı destek programları (fiyat ve girdi sübvansiyonları) aşamalı olarak kaldırılmış ve DGD programı ile değiştirilmiştir (OECD, 2011).

DGD, DTÖ'ne göre kamu kaynaklarından, hedef tarım üreticilerinin gelir düzeyini etkilemek amacıyla, yapılan transferler şeklinde uygulanan bir politika aracıdır. DGD, üretimden bağımsız gelir ödemeleri (decoupling

payments) ve üretimle belli derecede bağlantılı doğrudan gelir ödemeleri olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemelerinde ne üreticinin ürettiği miktar ne de piyasa fiyatı dikkate alınmaktadır. Bu sistemde, geçmişte belli bir tarihteki ekim alanı ve verim dikkate alınarak ödeme yapılmaktadır. Üretimle belli bir derecede bağlantılı olan doğrudan gelir ödemeleri ise hedeflenen gruplara birtakım koşullara bağlı olarak yapılan telafi edici ödemeler (compensatory payments) ve piyasa fiyatı ile üretici eline geçmesi beklenen fiyat arasındaki farkın “fark ödemeleri” (deficiency payments) adı altında ödenmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir (Şahinöz, 2005).

TRUP başladığında DGD'nin amacı gümrük vergilerinin düşürülmesi, mal piyasalarına hükümet müdahalelerinin azaltılması, kredi ve gübre sübvansiyonlarının kaldırılması sonucunda zor duruma düşecek üreticilere bir tür güvenlik ağı sağlamak ve her şeyden önce üretici kayıt sistemini başlatmak olarak belirlenmiştir (Çakmak ve Akder, 2005).

2001 yılında imtiyazlı kredilerin kaldırılmasına rağmen 2004 yılında %10'luk pay ile tekrardan uygulanmaya başlanmış ve bu pay yıldan yıla artarak 2011 yılında %92'ye çıkmıştır. İmtiyazlı kredilerin tekrardan verilmeye başlanmasında tarım kesiminde karşılaşılan kredi kullanımına ilişkin sorunlar etkili olmuştur (OECD, tarihsiz). Böylece 2004/6840 sayılı “Tarımsal Üretim Geliştirilmesine Yönelik Düşük Faizli Yatırım ve İşletme Kredisi Kullanılmasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı (26.02.2004 tarih ve 25385 sayılı RG)” ile tarımda düşük faizli krediler yeniden uygulanmaya başlanmıştır (Abay ve ark., 2005). 2002 yılında da gübre desteği kaldırılmış ve girdi kullanımı ödemeleri başlığı altında bir daha uygulanmamıştır. Ancak Türkiye'nin, girdi kullanımı ödemeleri başlığı altında olmasa da üretime bağlı bir şekilde tarihsel olarak belirlenmiş dönemdeki arazi varlığı, hayvan sayısı, makbuzlar ve gelir ödemeleri başlığı altında 2007 yılından beri gübre ödemesi yaptığı görülmektedir (OECD, tarihsiz).

TRUP'un temel öğelerinden biri de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesi olmuştur. Bu kapsamda devlete ait Türk Şeker Şirketi (TÜRK ŞEKER) ve Tütün Şirketi (TEKEL) özelleştirilmiştir (OECD, 2011). Bu iki KİT'in özelleştirilmesi DTÖ'nün tarım ticaretinin serbestleştirilmesi amacıyla paralellik göstermektedir.

2004 yılında kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması temel amacıyla 2006-2010 yılları arasında, AB'ye uyumu da gözeterek, tarım sektörü ile ilgili kesimlerin karar almalarını kolaylaştırmak, sektörün kalkınma hedef ve stratejileri doğrultusunda geliştirilmesini sağlamak ve 2004 sonuna kadar çıkarılacak Tarım Çerçeve Kanunu ile bu kanuna dayalı olarak hazırla-

nacak ikincil mevzuatın temelini oluşturmak için Tarım Stratejisi hazırlanmıştır (Anonim, 2004).

Tarım Stratejisi'nin temel ilkeler bölümünde AB Ortak Tarım ve Balıkçılık Politikaları'na uyum ve DTÖ TA'nın esas alınacağı, ayrıca piyasa koşullarında tarımsal üretime yönelik olarak piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçları uygulanacağı belirtilmiştir (Anonim, 2004). Bu durum tarımda yurt içi destekleme politikalarının oluşturulmasında, doğrudan olmasa da, dolaylı olarak DTÖ TA'nın etkisinin olduğunu göstermektedir.

Tarım Stratejisi'nde tarımsal destekleme araçları DGD ödemelerine ek olarak, fark ödemeleri, hayvancılık destekleri, çevre amaçlı tarımsal alanların korunması (ÇATAK) programı destekleri, telafi edici ödemeler, ürün sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri ve diğer destekler olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, DGD ödemeleri için bütçeden ayrılacak payın aşamalı olarak azaltılacağı ancak ihtiyaç halinde Bakanlar Kurulu tarafından artırabileceği belirtilmiştir. Ayrıca DGD ödemelerinin 2006 yılına kadar mevcut ödeme seviyesinde sabit tutulacağı belgede ifade edilmiştir (Anonim, 2004).

Tarım stratejisinde tarımsal destekleme bütçesi bölümünde yer alan “Tarım sektörü desteklemeleri için ayrılan kaynağın GSMH'nin yüzde 1'inin altına inmemesine, sektörün önem ve özellik arz etmesi nedeniyle özen gösterilecektir.” ifadesi dikkat çeken noktalardan bir tanesi olmuştur.

Yine tarım stratejisinin uygulama esasları bölümünde yer alan “Üreticilere yapılacak her türlü destekleme ödemelerinde Çiftçi Kayıt ve Hayvan Kayıt Sistemleri esas alınacaktır.” ifadesi devletin üreticiyi kayıt altına almadaki kararlılığını göstermektedir.

2006 yılında çıkartılan Tarım Kanunu ile Türkiye ilk defa bir Tarım Kanunu'na sahip olmuştur. Tarım Kanunu tarım stratejisinde yapılması planlanan uygulamaların güvence altına alındığı görülmektedir.

Tarım Kanunu'nun tarım politikalarının ilkeleri bölümünde yer alan madde 5b'deki “uluslararası taahhütlere uyum” ve madde 5c'deki “piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçlarının kullanımı” ifadelerinin yanı sıra, tarımsal desteklemelerin amacı ve ilkeleri bölümünde yer alan “AB mevzuatı ve uluslararası taahhütler ile uyumlu olması” açıklaması hem tarım stratejisinin uygulanmaya çalışıldığını hem de yurt içi destek politikalarının oluşumunda DTÖ TA'nın da gözetildiğini göstermektedir.

Tarım Kanunu'nda tarımsal destekleme araçları tarım stratejisindeki gibidir. Sadece Tarım Stratejisi'ndeki “Ürün Sigortası Ödemeleri” Tarım Kanunu'nda “Tarım Sigortası Ödemeleri” ismiyle yer almıştır (Anonim, 2006).

Tarım Stratejisi'nde "tarımsal destekleme bütçesi" bölümünde yer alan "Tarım sektörü desteklemeleri için ayrılan kaynağın GSMH'nin yüzde 1'in altına inmemesine, sektörün önem ve özellik arz etmesi nedeniyle, özen gösterilecektir." ifadesi Tarım Kanunu'nun "tarımsal desteklemelerin finansmanı" bölümünde madde 21'deki "Bütçeden ayrılacak kaynak, GSMH'nin yüzde birinden az olamaz" açıklaması ile güvence altına alınmıştır. Ayrıca, destekleme ödemelerinde Çiftçi Kayıt Sisteminin esas alınacağı yine Tarım Kanunu'nda belirtilmiştir (Anonim, 2006).

TRUP bitiminden günümüze, Türkiye'nin tarım politikalarında kullanılan araçlar açısından önemli bir değişikliğin olduğu söylenemez. 2010 yılı ile birlikte Havza Bazlı Destekleme Sistemine geçilmiştir. Bununla birlikte, 1998 yılından bu yana devam eden "fark ödemesi desteğinin" (FÖD) Türkiye'nin temel politika aracı olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra DGD'ye benzeyen alan bazında verilen "mazot-gübre desteği" (MGD) de bulunmaktadır. FÖD ve MGD desteğinin Türkiye'nin özellikle bitkisel ürünlerde temel politika araçları olduğu söylenebilir. Günümüze gelindiğinde gübrede KDV indirimleri, üreticilerin mazot masraflarının bir kısmının devlet tarafından karşılanması ve havza bazlı destekleme sisteminin ilçe bazına inerek sadece belirlenen havzalarda, belirlenen ürünlerin üretimi gerçekleştirildiğinde FÖD verilmesi gibi yeni uygulamalara geçilmiştir. Serbestleşme politikalarıyla, KİT'lerin payı her ne kadar azalsa da, TMO aynı zamanda piyasaya alıcı olarak girerek üretici kararlarını etkilemeye çalışmaktadır (Narin, 2008; Resmi Gazete, 2010; Demirdöğen ve Olhan, 2017; TOB, 2018a).

Geçmişten günümüze içsel ve dışsal faktörlerin etkisinde tarımsal destekleme politikaları serbest piyasa teorisi ile uyumlu hale getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Günümüzde tarımsal destekleme sisteminde birçok başlık altında destek verilmektedir. Ancak ağırlık Fark Ödeme Desteği ve Mazot Gübre Desteği yönündedir. Bu iki destekleme aracının bitkisel üretime sağlanan desteklerdeki payı sırası ile %51 ve %35 civarındadır. Birçok üründe üreticilerin çoğunluğu sadece FÖD ve MGD'den faydalanmaktadır.

Tablo 1. Destek Türlerinin Tarımsal Destekler İçindeki Payı

TARIMSAL DESTEKLER	2002	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ALAN BAZLI TARIMSAL DESTEKLER (%)	86	51	44	30	43	40	42	41	44	43	40	35
YEM BİTKİLERİ DESTEĞİ (%)	2	14	7	7	6	6	6	6	6	6	5	6
FARK ÖDEMESİ DESTEKLERİ (%)	10	37	37	57	48	50	47	49	45	45	47	51
TELAFİ EDİCİ ÖDEME KAPSAM. DESTEK (%)	2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	3	2
DİĞER TARIMSAL AMAÇLI DESTEKLER (%)	0	2	2	3	3	2	3	3	3	5	5	6

Kaynak: TOB, 2018b

2. TARIM POLİTİKALARINDAKİ SERBESTLEŞMENİN TÜRKİYE TARIMINA YANSIMALARI

2.1. Ürün ve Girdi Piyasalarında Meydana Gelen Gelişmeler

1980'li yıllar ile başlayan, 2000'li yıllar ile doruk noktasına çıkan tarım politikalarında serbestleşme kendisini özelleştirme uygulamaları ile dışa vurmuştur. Tarımsal ürün ve girdi piyasalarında etkili olan Yem Sanayi (YEM-SAN), Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), Orman Ürünleri Sanayi (ORÜS), Türkiye Ziraî Donatım Kurumu (TZDK), Türkiye Gübre Sanayi Anonim Şirketi (TÜGSAŞ), TEKEK gibi kamu kurumları birbiri ardına özelleştirilmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) ve Et ve Balık Kurumunun (EBK) ise piyasa etkisi daraltılmıştır.

Tarımın en önemli girdisi olan tohum piyasasında kamunun etkinliği azaltılmış ve 1980'lerden günümüze tohum piyasası özel sektörün aktif rol alacağı şekilde düzenlenmiştir. 2006 tarihinde çıkartılan 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu ile Türkiye tohum sektörü çokuluslu şirketlerin hakimiyetine açık hale gelmiştir. Kanunun amaç kısmında yer alan "Tohumculuk sektörünün yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi için gerekli olan düzenlemeleri gerçekleştirmektir." ifadesi de bunu desteklemektedir (Resmî Gazete, 2006). Türkiye Tohumcular Birliği verilerine göre 2017 yılında tescilli çeşitlerin %70'i özel sektör, %27'si kamu ve %3'ü üniversite tarafından üretilmiştir. Ürünlere göre özel sektörün tohumluk üretim payları ise Tablo 1'de verilmiştir. Özel sektörün mısır, ayçiçeği, patates, sebze mutlak hâkim olduğu görülmektedir. Soyada ise var olan hâkimiyetini daha da artırıp piyasanın bütünü kontrol eder hale gelmiştir. Dikkat çeken diğer nokta ise yem bitkilerinde, arpada ve buğdayda payını artırmasıdır. Kâr güdüsüyle hareket eden özel sektörün özellikle buğdayda etkisini artırması ülkenin gıda güvencesi açısından riskler barındırmaktadır.

Tarımdaki önemli girdilerden birisi de kimyasal gübredir. 1976-86 döneminde kimyasal gübre ihtiyacının %86'sını tek başına sağlayan TZDK, Dünya Bankası'yla yapılan tarım sektörü uyum kredisi çerçevesinde 1986 yılında gübre sağlama ve dağıtımını serbest bırakılmıştır. Bu hamle ile kurumun kısa sürede pazar payı %15'in

Tablo 2. Yıllara Göre Türkiye’de Özel Sektörün Tohumluk Üretimi Payı (%)

ÜRÜNLER	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
BUĞDAY	48	55	58	58	64	64	69	69
ARPA	49	57	73	72	87	83	89	84
SOYA	94	89	97	95	96	93	99	100
MISIR	99	100	100	100	99	100	99	100
AYÇİÇEĞİ	100	100	100	100	100	100	100	100
PATATES	100	100	100	100	100	100	100	100
PAMUK	99	100	99	100	100	100	100	100
SEBZE	100	100	94	89	100	100	100	100
YEM BİTKİLERİ	33	54	56	71	67	63	75	69

Kaynak: Türkiye Tohumcular Birliği, 2018

altına inmiş, 1993 sonrasında yok denecek düzeye gelmiş ve 1998-2003 yılları arasında ise tamamen özelleştirilmiştir. Yine özelleştirmeler kapsamında 2004 yılında yapılan ihalelerle TÜGSAŞ’ın en büyük kuruluşu olan Gemlik Gübre Yıyak Yakıt’a, İstanbul Gübre Sanayi Anonim Şirketi (İGSAŞ) Kütahya Gübre Yıldız Entegre’ye; 2005 yılında yapılan ihale ile Samsun Gübre Tekfen Holding’e bağlı Toros Gübre’ye satılmıştır. Özelleştirmeler öncesinde sektörün en büyük kuruluşları %29 pay ile bir kamu kuruluşu olan TÜGSAŞ ve %26,5’luk pay ile Tekfen Holding’e bağlı Toros Gübre olmuştur. Gübre sektöründeki kamu kuruluşlarının özelleştirilmesiyle milyonlarca çiftçinin temel üretim girdilerinden birisini oluşturan gübre fiyatları birkaç teknelci şirket tarafından belirlenir hale gelmiştir (Oral, 2013).

Türkiye’de üreticilerin hem örgütsüz olması hem de ürün-girdi piyasalarının kontrolünün şirketlerde olması ürün-girdi fiyatlarının ve paritelerinin gelişimi üreticiler aleyhine olmasına neden olmaktadır. Girdi fiyatları ürün fiyatlarına göre daha yüksek oranlarda artmıştır. Bunun sonucunda 1 kg buğday ile 2003 yılında 0,24 lt mazot, 1,19 kg gübre alınırken 2017 yılında 0,19 lt mazot, 0,88 kg gübre alınabilmektedir. Benzer bir durum mısır, pamuk gibi birçok üründe görülmektedir (TUİK, 2018a; TOB, 2018b). Buna bağlı olarak üreticiler açısından tarımın sürdürülmesi dış borçlanmaya bağlı hale gelmiştir. Bu nedenle de 2004-2017 yılları arasında kullanılan tarımsal kredilerde çok hızlı bir artış olmuştur. 2004 yılında 2,4 milyar TL olan kısa vadeli krediler 2017 yılında 22 milyar TL’ye; 2004 yılında 2,5 milyar TL

olan orta ve uzun vadeli krediler 2017 yılında 62 milyar TL’ye; 2004 yılında 209 milyon TL olan takipteki krediler 2017 yılında 2,4 milyar TL’ye çıkmıştır. Böylelikle 2004-2017 yılları arası kullanılan toplam nakdi kredi 5 milyar TL’den 86 milyar TL’ye çıkmıştır (BDDK, 2018). Kısa vadeli işletme krediler tohumluk, kimyevi gübre, bitkisel ve hayvansal üretimde ilaç kullanımı, akaryakıt vb. ihtiyaçlar için kullanılan ve vadeleri en çok 1 yıl olan kredilerdir. Bununla birlikte orta vadeli yatırım kredileri tarımsal işletmenin canlı ve cansız demirbaş unsurlarını oluşturan her türlü tarımsal araç-gereç, iş ve irat (gelir getiren) hayvanlarının sağlanması için ve yatırım amacıyla kullanılmaktadır (Özçelik ve ark., 2005). Kullanılan tarımsal nakdi kredilerin (kısa + orta) içinde kısa vadeli işletme ve orta vadeli yatırım kredilerinin paylarındaki ağırlık gelişimi ilginç bir şekilde 2014 yılında aniden orta vadeli yatırım kredilerine kaymıştır. 2017 yılında orta vadeli yatırım kredilerinin payı %71 olarak gerçekleşmiştir. İlk yıllarda oranlar hemen hemen %50’ye %50 olarak başa baş iken 2006 yılı ile birlikte ağırlık kısa vadeli işletme kredilerine geçmiştir. Bu durum 2014 yılına kadar sürmüştür. Burada kısa vadeli işletme kredilerindeki önemli artış şu şekilde yorumlanabilir. Girdi maliyetlerinin çiftçiler aleyhine gelişmesi, devletin ürün-girdi piyasasından çekilmesi, çiftçilerin ürün-girdi piyasasını kontrol edenlere karşı yalnız kalması ve tarımsal desteklerin cari fiyatlarla artarken sabit fiyatlarla azalması gibi nedenlerden dolayı çiftçiler tarımsal üretimi devam ettirmek ya da günü kurtarmak amacıyla kısa vadeli kredilere eğilim göstermişler. Ancak daha sonra kısa vadeli işletme kredilerinin ağırlığı hızla düşmeye başlamıştır. Bu ilk başta tarıma çok ciddi yatırımların yapılmaya başlandığı, çiftçilerin artık çoğunlukla mazot, gübre, ilaç, tohum almak için kredi almadığı bunun yerine arazi-traktör-alet-ekipman almak, çiftlik kurmak gibi amaçlarla kredi aldığı fikrini oluşturmaktadır. Ancak durumun daha başka olduğunu söylemek gerek. Orta vadeli yatırım kredileri iki nedenden dolayı artmıştır. Birinci neden kırsal kalkınma kapsamında kullanılan kredilerden kaynaklıdır. Ancak bunun etkisi düşüktür. Zaten bu krediler de ödeme gücü yüksek olan zengin çiftçilere kullanılmaktadır. Büyük etkiyi ise ikinci neden yaratmaktadır. O da şöyle: Bankalar ödemesi gelmiş ancak ödenemeyen kredileri takibe atmamak için bunları zamana yayarak yapılandırmaya gitmişler, bununla birlikte, diğer bankalara borcu olan çiftçiler başka bir bankadan orta vadeli yatırım kredileri kullanarak önceki bankalara olan borcunu kapatmış ve borcunu zamana yaymıştır.

Devletin neoliberalleşmesi, yani girdi ve ürün piyasalarından çekilmesi ve tarım kredisi piyasasını bankalara terk etmesi, tam da anlatılan eşitsiz ilişkiye izin veren ortamı yaratmaktadır. Küçük üretici piyasadaki büyük ve çoğunlukla da tek alıcı veya satıcı konumunda olan şirketlerle karşı karşıya gelmekte, onların dayattığı fiyatları ve koşulları kabul etmek zorunda kalmaktadır. Yani küçük üretici, ücretli işçi olmasa da, kapitalist ilişki ağlarının (network) içine girerek sömürülebilmekte-

dir (Keyder ve Yenal, 2013). Bu sömürü mekanizması üreticileri tarımdan uzaklaştırmıştır. Üreticilerin üretim yapmaktan vazgeçtikleri tarım alanlarına inşaat ve hizmet sektörü hücum etmiştir. Bu gelişmeler, tarımın istihdamdaki ve gayri safi yurt içi hasıladaki payı, tarımsal dış ticaret ve tarım alanları gibi tarımsal makro değişkenlerine yansımıştır.

2.2. Tarım Alanlarının Gelişimi

Tarım politikalarının serbestleşmesi sonucu üreticilerin yoksullaşması, borçlanması, tarımın itibar kaybetmesi, gençlerin kırsalı terk edip tarımla uğraşmak istememesi 2000'li yıllarda tarım alanlarının hızla tarım dışına çıkmasını beraberinde getirmiştir. Böylelikle 2000'li yıllarda da gittikçe büyüyen hizmet ve inşaat sektörünün arazi bulması kolaylaşmıştır. 1987 ile 2002 yılları arasındaki 15 yılda 1 milyon 348 bin hektar (%5) azılırken 2002 ile 2017 yılları arasındaki 15 yılda 3 milyon 203 bin hektar (%12) tarım arazisi yok olmuştur. Yani son 30 yılda yok olan tarım topraklarının %70'i 2002 ile 2017 yılları arasında gerçekleşmiştir (TUİK, 2018b).

2002 ile 2017 yılları arasında kaybedilen 3 milyon 203 bin hektar tarım arazisinin yaklaşık 2,4 milyon hektarı (%75) tarla bitkilerine aittir. Kaybedilen tarla bitkileri arazilerinin yaklaşık 1,6 milyon hektarı (%69) gıda güvencesi açısından çok önemli olan buğday arazilerine aittir. 2002 ile 2017 yılları arasında Türkiye nüfusu %24, ancak buğday üretimi %10 artmıştır (TUİK, 2018b). Buğday üretim artış oranının nüfus artış oranının önemli bir şekilde gerisinde kaldığı açıktır. Ortada ciddi bir plansızlığın olduğu nettir.

2.3. Tarımın İstihdamdaki ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Payının Gelişimi

Kırsal kesim Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze dek sosyo-ekonomik olarak önemini sürdürmektedir. Bazı gerçekler rakamlarda gizlidir. Bu nedenle rakamlarla başlamakta fayda bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunda dönemlerde nüfusun ağırlığı kırsal kesimdedir. Türkiye kapitalizminin gelişmesiyle bu durum doğal olarak değişmiştir. 1927 yılında nüfusun %24'i kentlerde, %76'sı ise kırsalda yaşamakta iken 2012 yılında nüfusun %77'si kentlerde, %23'ü kırsalda yaşamakta olduğu fakat Büyükşehir Yasası sonrası %91'i kentlerde ve %9'u kırsalda yaşadığı görülmektedir. Tarımın istihdamdaki payı 1990 yılında %47 iken 2002 yılında %35 olan pay 2000'li yıllar boyunca daha da gerilemiş ve 2016 yılında ise %20 olarak gerçekleşmiştir. Sanayinin istihdamdaki payı %20'lerde kalarak neredeyse yerinde saymış, hizmet sektörü (inşaat dahil, %7) ise %46'lardan %60'lara çıkmıştır. Tarımın GSYH içindeki payı 1923 yılında %40 iken Türkiye'de izlenen kapitalist gelişme modeli ve 2000'li yıllarda uygulanan hırslı serbestleşme politikaları ile günümüzde %7'lere kadar gerilemiştir (Davran ve ark., 2017). Bu durum kırsaldan kopanların hizmet ve inşaat sektörüne gittiklerini göstermektedir.

2.4. Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi

Tüm bu gelişmeler doğal olarak tarım dış ticaretine de yansımıştır. Tarım ihracatı ve ithalatı arasındaki fark neredeyse yok denecek düzeyde iken giderek ithalat lehine açılmıştır. TUİK'in Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına göre, 2002 yılında yaklaşık 1,7 milyar dolar olan tarım ihracatı 5,3 milyar dolara çıkarken, ithalatı ise yaklaşık 1,7 milyar dolardan 8,9 milyar dolara çıkmıştır (TUİK, 2018c). Yani tarım ihracatı 2 kat artarken ithalatı 4 kat artmıştır.

SONUÇ

Geçmişten günümüze içsel ve dışsal faktörlerin etkisinde tarım politikalarının serbest piyasa teorisi ile uyumlu hale getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Serbestleşmeyle birlikte tarımın istihdam ve GSYİH içindeki paylarında önemli düşüşler, tarım arazilerin hızla azalması, tarımsal dış ticarete açık verilmesi gibi ciddi olumsuz gelişmeler yaşanmıştır.

Günümüzde tarımsal destekleme sisteminde birçok başlık altında destek verilmektedir. Ancak ağırlık FÖD ile MGD yönündedir. Bu iki destekleme aracının bitkisel üretime sağlanan desteklerdeki payı sırası ile %51 ve %35 civarındadır. Birçok üründe üreticilerin çoğunluğu sadece FÖD ve MGD desteklerinden faydalanmaktadır. Türkiye'nin tarımsal destekleme politikasında yaşanan serbestleşme ile ürün girdi piyasalarında üretici lehine etkili olan KİT'lerin özelleştirilmesi, kooperatiflerin işlevsizleşmesi üreticilerin piyasalarda güçsüz hale düşmesine neden olmuştur.

Birçok bitkisel ürün için Türkiye tarımının destekleme politikasında iki türlü sorun yaşanmaktadır. Birincisi, birçok başlıkta verilen tarımsal desteklerden yararlanmanın önündeki bürokratik zorluklar üreticilerin ancak belli başlı desteklerden yararlanmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte verilen desteklerin aslında azımsanmayacak miktarda olmasına rağmen maliyetler içindeki oransal düşüklüğü bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İkincisi, belki de en önemli sorun, ürün girdi piyasalarında üretici lehine etkili olan KİT'lerin özelleştirilmesi, kooperatiflerin işlevsizleştirilmesidir. Çünkü bu piyasalarda üreticiler KİT'lerden ve kooperatiflerden mahrum kalınca ne girdilerin fiyatları ne de ürünlerin fiyatları üzerinde etkili olabilmıştır. Bu da ürün girdi paritelerinin düşmesine, dalgalanmasına yol açmış ve buna paralel olarak tarımsal üretime devam etmek için üreticileri bankalardan daha fazla tarımsal kredi kullanmaya yöneltmiştir. Türkiye'de son 15 yılda tarımsal kredi kullanımı çok hızlı büyümüştür. Kullanılan krediler içindeki kısa vadeli işletme kredilerinin ağırlığı dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de tarım politikaların serbestleşmesi ile tarım bir çöküş içerisindedir. Bu çöküşten çıkış için kısa vadede ve uzun vadede yapılması gerekenler

vardır. Kısa vadede, en azından ilk yapılması gereken, tarımsal ürün-girdi piyasalarına kamu yatırımlarının artırılması, kooperatifleşmenin ve kooperatifleşme kültürünün yaygınlaştırılmasıdır. Zor bir başlık olan kooperatifleşmenin yaygınlaştırılması için şöyle bir yol izlenebilir. Üreticiler birçok başlık altında verilen tarımsal desteklerden neredeyse sadece FÖD ve MGD'den faydalanmaktadır. Devlet, üreticilerin tarımsal desteklerden faydalanması için girdi alışverişini ve ürün satışını tarım kredi ve satış kooperatifleri üzerinden yapmayı şart koşmalıdır. Bu uygulama ürün girdi piyasalarında üreticilerin yaşadıkları sorunları devletin çözmesi için katkıda bulunacaktır. Ayrıca bu uygulamaya ek olarak üreticilerin tarımsal desteklerden faydalanma oranını artırmak için kooperatiflerde üreticiler adına bürokratik işleri yapacak profesyoneller istihdam edilmeli ve devlet bu konuda teşvik uygulamalıdır. Çünkü Türkiye'nin tarımsal yapısındaki üretimin küçük ölçekli olması ve bunlardaki eğitim seviyesinin düşük olması gibi iki önemli sorunun yaygınlığı, üreticileri tarımsal desteklerden faydalanmasının ön koşulu olan bürokratik süreçlerle uğraşma konusunda isteksizleştirmektedir. Devletin tarımsal destekleri kullandırırken destek türü değişmekle birlikte üreticilerden ÇKS kaydı, fatura, sertifika gibi belgeler talep etmesi bir yandan bakıldığında haklı bir gerekçedir. Fakat bununla birlikte tarımsal desteklerden yararlanmanın önündeki bürokratik zorluklar kolaylaştırılmalı ya da ortadan kaldırılmalıdır. Ayrıca tarımsal desteklerden faydalanmanın önündeki en büyük engellerden biri olan tapu kadastro sorunu hızlıca çözümlenmelidir. Bilindiği üzere devlet çevre ve insan sağlığını korumaya yönelik uygulamalara tarımsal destekler vermektedir. Kooperatiflerde bunların uygulamasını üreticilere yapacak ziraat mühendisleri istihdam edilmeli ve devlet bu konuda da teşvik uygulamalıdır. Ancak kısa vade için yapılan öneriler kesin bir çözüm değildir. Çünkü piyasa koşulları altında yapılabileceklerin sınırı vardır. Çünkü tohum, gübre, ilaç vb. girdi piyasaları uluslararası tekellerin kontrolünde ve ürün alımı piyasasında devlet belirleyici olamamaktadır. Fakat kooperatifleşmenin yaygınlaşması hem tarımdan kopuşu bir süreliğine önlemek hem de geleceğe önemli bir kazanım aktarmak açısından gereklidir.

Plansızlık ve serbest piyasa tarımı bir çöküş içerisine sokmuştur. Bu nedenle uzun vadede yapılması gereken merkezi planlamadır. Türkiye tarımında birikmiş sorunların çözümü merkezi planlamadır. Merkezi planlama, sorunların toplum ve doğa yararına çözülmesini sağlayacaktır. Bu kapsamda üç uygulama acildir:

- Arazilerin toplulaştırılması ve tarımın bireysel değil, kolektif yapılması
- Ürün ve girdi piyasalarının toplum adına devlet kontrolüne geçmesi
- Dış ticaretin devlet tekelinde olması.

KAYNAKLAR

- Abay, C., Olhan, E., Uysal, Y., Yavuz, F. ve Türkel, B. (2005). Türkiye'de tarım politikalarında değişim. *Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi Cilt 1* (ss. 63-80). Ankara: TMMOB ZMO.
- Abay, C., Türkel, B., Ören, M. N., Gürer, B. ve Özalp, B. (2017). Türkiye'de üreticilerin tarımsal desteklerden faydalanma durumu üzerine inceleme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 130-136.
- Aydın, Z. (2010). Neo-liberal transformation of Turkish agriculture. *Journal of Agrarian Change* 10(2), 149-187.
- BDDK (2018). *E Bülten*. Erişim Tarihi: 01.03.2018 <http://ebulten.bddk.org.tr/abmvc/>
- Boratav, K. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*. Ankara: İmge.
- Çakmak, E. ve Akder, H. (2005). *DTÖ ve AB'deki gelişmeler ışığında 21. yüzyılda Türkiye tarımı* (TUSİAD Yayın No. TUSİAD-T/2005-06/397). Erişim Tarihi: 20.06.2018 http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/tarim.pdf
- Dağdemir, E. (2009). *Küresel düzenlemeler ve Avrupa Birliği politikaları çerçevesinde dünya tarım ürünleri ticareti ve gelişmekte olan ülkeler*. İstanbul: Beta.
- Davran M.K., Özalp B., Tok N. ve Öztornacı, B. (2017). Türkiye'de kırsal gençlik açısından istihdam ve tarımsal istihdamın geleceği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 5, 169-190.
- Demirdöğen, A. ve Olhan, E. (2017). Türkiye tarımının kısa tarihi: Destekleme politikası özeli. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(1), 1-12.
- DPT (2004). *Tarım Stratejisi (2006-2010)*. Erişim Tarihi: 26.09.2018 <http://mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2004/92.pdf>
- ETC Group (2013). *Putting the cartel before the horse* (communiqué No.111). Erişim Tarihi: 09.09.2018 <http://www.etcgroup.org/sites/www.etcgroup.org/files/CartelBeforeHorse11Sep2013.pdf>
- Günaydın, G. (2009). Türkiye tarım politikalarında "yapısal uyum": 2000'li yıllar. *Mülkiye*, 33(262), 175-222.
- İşin, F. (1998). Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, korumacılık kavramı ve tarım. *Tarım Ekonomisi Derneği Dergisi*, 1998(3), 38-48.
- İşin, F. (2005). *DTÖ tarım anlaşması, ileri tarım müzakereleri ve Türk tarımı*. Erişim Tarihi: 07.06.2018 <http://www.tarekoder.org/wp-content/uploads/2011/12/Calistay2004.pdf>
- Kazgan, G. (1999). 1980'lerde Türk tarımında yapısal değişim. Baydar O. (Ed.) *75. yılda köylere şehirler* (ss. 31-36). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz tarımın sonu: Küresel iktidar ve köylülük*, İstanbul: İletişim.
- Köymen, O. (2007). *Sermaye birikirken: Osmanlı, Türkiye, dünya*. İstanbul: Yordam.
- Narin, M. (2008). Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikalarında değişim. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(özel sayı), 183-225.
- Oral, N. (2013). Tarımda özelleştirme uygulamaları. Oral N. (Ed.) *Türkiye'de tarımın ekonomi politikası 1923-2013* (ss. 299-308). Ankara: NotaBene Yayınları.
- OECD (tarihsiz). *Producer and consumer support estimates database*. Erişim Tarihi: 07.06.2018 <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/producerandconsumersupportestimatesdatabase.htm>
- OECD (2011). *Evaluation of agricultural policy reforms in Turkey*. Erişim Tarihi: 16.12.2018 <http://www.oecd.org/publications/evaluation-of-agricultural-policy-reforms-in-turkey-9789264113220-en.htm>
- Ongun, T. (1996). GATT Nedir?. *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Haftası 96 Sempozyumu* (ss. 11-21). T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları.
- Önal, N.E. (2010). *Anadolu tarımının 150 yıllık öyküsü*. İstanbul: Yazılama.
- Özalp, B. ve Ören, M.N. (2014). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması çerçevesinde ileri tarım müzakerelerindeki gelişmeler ve Türkiye

- tarımı üzerine etkileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(1), 29-39.
- Özdemir, Z. (1989). *Türkiye'de Gübre Destekleme Uygulamaları*. İktisat Fakültesi Mecmuası, 47(1-4), 282-289.
- Özel, H.A. (2011). Türkiye'de ticari serbestleşmenin tarihsel gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 73-92.
- Özkaya, T., Günaydın, G., Bozoğlu, M., Olhan, E. ve Sayın, C. (2010). Tarım politikaları ve tarımsal yapıdaki değişimler. *Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi* (ss. 3-22). Ankara: TMMOB ZMO.
- Pamuk, Ş. (1999). *İkinci Dünya Savaşı yıllarında ipe politikası ve köylülük*. Baydar O. (Ed.) 75. yılda köylerden şehirlere (ss. 31-36). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Resmi Gazete (2006). *Tohumculuk kanunu*, Sayı: 26340.
- Resmi Gazete (2010). *Tarım havzaları yönetmeliği*, Sayı: 27695.
- Şahinöz, A. (1996). GATT ve Tarım. *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Haftası 96 Sempozyumu* (ss. 29-51). T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları.
- Şahinöz, A. (2005). Küreselleşme sürecinde Türkiye tarımı. *Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi Cilt 1* (ss. 1-21). Ankara: TMMOB ZMO.
- TOB (2018a). *Tarım havzaları*. Erişim Tarihi: 03.10.2018 www.tariorman.gov.tr
- TOB (2018b). *Tarımsal veriler*. Erişim Tarihi: 03.10.2018 www.tariorman.gov.tr
- TÜİK (2018a). *Tarımsal fiyatlar ve ekonomik hesaplar*. Erişim Tarihi: 03.10.2018 www.tuik.gov.tr
- TÜİK (2018b). *Bitkisel üretim istatistikleri*. Erişim Tarihi: 03.10.2018 www.tuik.gov.tr
- TÜİK (2018c). *Dış ticaret istatistikleri*. Erişim Tarihi: 03.10.2018 www.tuik.gov.tr
- Türkiye Tohumcular Birliği (2018). *Tohumculuk üretim verileri*. Erişim Tarihi: 16.10.2018 <https://www.turktob.org.tr/tr/veriler-dokumanlar/veriler>
- Yavuz, F. (2000). Agricultural policy in Turkey. *Ziraat Fakültesi Dergisi, Atatürk Üniversitesi*, 31(Özel Sayı), 9-22.
- Yılmaz, Ş.E. (2010). *Dış ticaret kuramlarının evrimi*. Ankara: Efil Yayınevi.